

Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка
Міжкафедральна лабораторія славістично-методологічних студій
Кафедра теорії літератури і порівняльного літературознавства

STUDIA METHODOLOGICA

Випуск 20

Альманах видається з 1993 року

Тернопіль
2007

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

д.філол.н., проф. Олег Лещак (головний редактор)
д.філол.н., проф. Роман Гром'як
д.філол.н., проф. Тетяна Волкова
д.філол.н., проф. Ольга Куца
д.філол.н., проф. Оксана Веретюк
д.філол.н., проф. Олександр Глотов
д.філол.н., проф. Михайло Лабашук
к.філол.н., доц. Ігор Папуша
к.філол.н., доц. Юрій Ситько
к.філол.н. Юрій Завадський (відповідальний редактор)

НАУКОВО-РЕДАКЦІЙНА РАДА:

Зд.Є. Адамчик, М. Братасюк, Д. Затонський, Е. Касперський, В. Кравець, Н. Мазепа,
І. Пасько, В. Сердюченко, С. Ткачов, І. Удварі, М. Чаркіч, Я. Ядацький, В. Ярошовець

Альманах внесено до Переліку фахових видань
ВАК України №5 від 10.05.2000 за спеціальністю «філологія».
Публікації в альманасу визнаються фаховими
ВАК України згідно з наказом №2-01/10 від 13.12.2000 за спеціальностями
«філософія», «соціологічні та політологічні науки».
Друкується за рішенням Ученої ради ТНПУ імені Володимира Гнатюка.

РЕЦЕНЗЕНТИ:

д.філол.н., проф. Олег Лещак
д.філол.н., проф. Олександр Глотов

Адреса редакції
46027, Тернопіль - 27, а/с 554.
E-mail: editor@studiamethodologica.com.ua
Веб-сайт альманаху: www.studiamethodologica.com.ua

*Редакція не завжди поділяє погляди авторів.
Матеріали друкуються мовою оригіналу*

ЗМІСТ

МЕТОДОЛОГІЧНІ ТА СОЦІОЛОГІЧНІ СТУДІЇ

<i>Ришард СТЕФАНЬСЬКИЙ</i> . Взаємозв'язок філософії просвітництва з іншими змінними процесу творення нової цивілізації.....	4
<i>Адам ЗАМОЙСЬКИЙ</i> . Обмеження соціобіологічного підходу до людської природи.....	8
<i>Тамара ЗЛОБИНА</i> . Стратегічний потенціал просторової метафорики: ідеологічна складова культурного простору та культурного ландшафту.....	15
<i>Józef KOSSECKI</i> . Relacje abstrakcyjne – idealne czy realne.....	21
<i>Лариса АДОНИНА</i> . Когнитивное направление в отечественном языкознании.....	25
<i>Маргарита НАДЕЛЬ-ЧЕРВИНЬСКА</i> . О нескольких системах традиционных праздников в еврейском календаре (в сопоставлении с календарем славян).....	30
<i>Юлія КУРГАНОВА</i> . Інтерактивність програми «Свобода слова» як механізм соціалізації.....	40

МОВОЗНАВЧІ СТУДІЇ

<i>Інна КРАСОВСЬКА</i> . Ритм як засіб формування лінгвокогнітивної структури англійських висловлень на позначення позитивних емоцій.....	45
<i>Алена ЛЯПИЧЕВА</i> . Сравнения-анимализмы и слова, семантически связанные с ними, в прозе Л.Улицкой (лингвокультурологический аспект).....	49
<i>Любов ШНУРОВСЬКА</i> . Мовна, мовленнєва й соціокультурна компетенції білінгва як фактори просодичної інтерференції.....	57
<i>Алина МЕДНАЯ, Юрий СИТЬКО</i> . К спору о фонеме на страницах журнала «Вопросы языкознания» в 1952-53 годах.....	60
<i>Ольга ВАЛІГУРА</i> . Білінгвізм та аспекти його дослідження.....	66

ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧІ СТУДІЇ

<i>Аделя ГРИГОРУК</i> . Байка-притча та байка-аполог як жанрові різновиди в творчості Омеляна Лупула.....	71
<i>Наталія ЛОБАС</i> . Текстові реалізації карнавальних сюжетних моделей у романах М.Йогансена та В.Гомбровіча.....	76
<i>Лидія ДЕРБЕНЄВА</i> . Мифопоэтический текст художественной картины мира сказок М.Е.Салтыкова-Щедрина.....	84
<i>Ірина КОХАНСЬКА</i> . Чинники конструювання літературної репутації.....	90
<i>Ігор НАБИТОВИЧ</i> . Двозначність священного: вияви дуальності <i>sacrum</i> у повістях Пера Лагерквіста “Кат” і “Маріамна”.....	96
<i>Наталія ЛАЗІРКО</i> . Творча постать Стефана Георге в рецепції Юрія Клена та Володимира Державина.....	102
<i>Іван БОЙЧУК</i> . Роль та розвиток критики в українській літературі 90-х рр. ХХ століття.....	111
<i>Галина ПЯТАКОВА</i> . М.Д.Чулков — В.Т.Нарежный: компаративный аспект.....	117
Відомості про авторів.....	124
Умови прийому матеріалів до альманаху.....	126

МЕТОДОЛОГІЧНІ ТА СОЦІОЛОГІЧНІ СТУДІЇ

Ришард СТЕФАНЬСЬКИЙ

© 2007

ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК ФІЛОСОФІЇ ПРОСВІТНИЦТВА З ІНШИМИ ЗМІННИМИ ПРОЦЕСУ ТВОРЕННЯ НОВОЇ ЦИВІЛІЗАЦІЇ

Основною помилкою історичних, гуманітарних, а може взагалі всіх емпіричних наук є те, що вони користуються фактами (наприклад, датами історичних подій), об'єктами (наприклад, прізвища, династії) або статистикою (наприклад, величина однієї армії в стосунку до іншої, середня тривалість життя, рівень освіти), які значною мірою приймаються за незалежні величини / чинники.

Завзятість і точність годинникаря при якомога глибшому вивченні досліджуваної проблеми та якомога меншому заглибленні в недосліджені ділянки – вважається позитивною рисою науковця. Так чи інакше, зосереджуючись на деталях, він забуває про те, що є найважливішим – тобто те, що з отриманих знань виникає для нього, дослідника¹.

Ми повинні досліджувати і вивчати щось для того, щоб розуміти. А щоб могли щонебудь зрозуміти, треба вміти і не боятися узагальнювати, навіть якщо це була би неповна індукція (чого неможливо уникнути). Втрата ідеї узагальнення вбиває сенс науки і без неї, як би ми не вглиблювались у структуру досліджуваного об'єкту, це і так буде пусте, беззмістовне заняття.

Повертаючись до історичних наук, слід зауважити, що в них нелегко повністю уникнути узагальнень (можливо, у дидактичних цілях), тому що тут, наприклад, доводиться упорядковувати і обмежувати часом епохи (античність, середньовіччя, Ренесанс і т.д.), а для спрощення перехід однієї епохи в іншу приписують конкретним подіям. Перехід античності в середньовіччя – падіння Древнього Риму (476 р. д. н. е.), середньовіччя в Ренесанс – тут ще більше подій (на жаль, незалежних величин / чинників) – падіння Константинополя (1453), відкриття Америки Христофором Колумбом (1492), виступ Мартіна Лютера (1517) і т.д. Ці мірила, грубо кажучи, служать тому, щоб перевірити, чи учень (студент) не занедбає своїх обов'язків (крім того, що, без сумніву, розвивають пам'ять) і суттєво нічого не вносять у розуміння сенсу історії. Вони також не дають відповіді на ключові людські питання – «чому (є так)?» і «навіщо (усе це)?»

Загальна антропологія, корифеєм якої у найкращому значенні цього слова був професор Анджей Верцінський, керуючись чотирьма найбільш загальними принципами пояснення людської реальності:

- 1) принципом централізації,
- 2) принципом експансії,
- 3) принципом взаємодії видової природи людини з натуральним і суспільно-

культурним оточенням,

¹ Я розумію, що конкретним результатом праці для такого науковця є (ш цього, до речі, від нас виключно вимагають) публікації у престижних періодичних наукових виданнях (що дають найбільшу кількість балів), монографії (з позитивними рецензіями авторитетних науковців) та, як наслідок, отримання звань... – якщо тільки про це йдеться, то вибачте, але це – патологія... і нас не повинно дивувати, що влада не виділяє нам коштів на дослідні проекти.

4) принципом переважання духовної культури над матеріальною, з особливим врахуванням ролі ідеологічного регулювання;

пробує синтезувати знання при використанні системного підходу та його міждисциплінарної мови².

Цей спосіб роздумів можна стосувати до сучасної людини чи нашої цивілізації.

Відомо, що епохою, яка ввела європейську культуру в період новітньої цивілізації, було Просвітництво (в широкому розумінні). Однак, коли ми намагаємося визначити, котра з подій була переломною, у нас з'являються сумніви – ми звертаємось до багатьох фактів: індустриальної революції, американської та французької революцій, війн Наполеона – кожна з цих подій внесла свій вклад в історію і становила черговий крок у бік сучасності.

Щоб не переплутати фактів, ми повинні подивитись на них системно, а найкраще (та для унаочнення) за допомогою блокової схеми.

У XVIII столітті спостерігається неймовірно з точки зору попередніх епох прискорення цивілізаційного розвитку. Цей прогрес все меншою мірою був пов'язаний із співпрацею державної влади з Церквою, натомість все більше – зі світською інтелектуальною елітою. Поступово старий феодальний лад замінювався новим – основаною на ширшій соціальній основі суспільно-економічною системою капіталізму. Звичайно, як справедливо зауважив Макс Вебер, важко переоцінити роль у цьому процесі, яку мала протестантська етика. Апологія праці та скромного життя, яку вона проголошувала, мусила призвести до утворення надлишку капіталу серед широких мас суспільства (особливо серед міщанства), який завдяки етичним обмеженням не міг бути спожитим. Це призвело до нагромадження засобів, інвестування та реінвестування капіталу. Тому, безсумнівно, протестантські держави знаходились на вищому рівні економічного розвитку, ніж католицькі держави³. Однак на зміну суспільно-економічного ладу у масштабі всього континенту (а навіть ширше, якщо враховувати європейські колонії та сфери впливів) по-справжньому вплинуло лише Просвітництво у широкому його розумінні.

Кожен європейський правитель старався тоді стати «освіченим», а мандат управління ставав усе менш трансцендентним. Правителі почали називати себе слугами народу, рішення яких мали завжди випливати з суспільного добра. Освіченими правителями напевно хотіли вважатися Людовік XV, Людовік XVI, Фрідріх II, Катерина II, Георг II, Густав III, Карл VI, Йозеф II чи, врешті, останній король Польщі – Станіслав Август Понятовський. У їхньому оточенні знаходилося усе менше людей з духовенства, а все більше філософів, людей науки і мистецтва. Контакти з ними безперечно впливали на зміст становленого права та системи освіти. Церква, гарант «старого» феодального ладу поступово переходила в опозицію. Додатково капіталізм, що швидко розвивався, потребував вищого рівня освіти людей і значно більшої їхньої самостійності (це стосується усіх шарів суспільства), а це мусило призвести до «звільнення» Церкви з «обов'язку» опікатися душами прихожан.

Тому нічого дивного немає у тому, що одним з основних завдань просвітницького абсолютизму була боротьба з неписьменністю. Повстає також мережа державних шкіл різного рівня навчання з дедалі більшою кількістю технічних предметів у їх навчальних програмах. Так само у результаті поширення письменності підвищується книг та різноманітних періодичних видань, які на той час були нашвидшим засобом масової інформації.

Надзвичайний технологічний прогрес був наслідком державних замовлень, число яких різко зростало, на постачання усе більш численних та сучасних армій (пригадаймо, що XVIII століття – це усе ще час війн в Європі та її колоніях), а також – за принципом зворотнього зв'язку – на вищезгадану освіту. До цього слід додати конкуренцію, як на державному, так і на міжнародному рівні, яка є однією з основних рис капіталізму. Адже у капіталізмі ціна продукту та рентабельність підприємства набувають неабиякого значення. Потрібно якнайдешевше та якнайбільше виробляти, що в свою чергу стає можливим завдяки технологічному прогресу та якнайкращій організації виробництва.

Якраз із цією організацією тісно пов'язане поняття часу. Так, як у феодальній

² A. Wierciński, A. Zamojski, R. Stefański – Treść i zakres antropologii politycznej (w:) „Rocznik Politologiczny” nr 1/2003, Kielce, s. 26.

³ Поп. М. Вебер, *Szkice z socjologii religii*, Warszawa 1984.

системі, час мав значення при плануванні сільськогосподарських робіт чи релігійних свят, маючи космічний характер, так у новій системі уже не пори року, чверті місяця чи дні, а години та хвилини відіграють усе важливішу роль. Тому зовсім не дивує таке загальне захоплення у XVIII столітті механічним хронометром, що набагато досконаліше по відношенню до інших методів відраховує час. Внаслідок цього філософи Просвітництва охоче використовують метафору механічного годинника стосовно структури Світу і самого Бога як Великого Годинникаря (дійсти). Крім того, цей мініатюризований годинник становить доказ прискорення науково-технічного прогресу.

Метою тогочасної науки та техніки стає те, щоб життя людини – тобто найважливіша її цінність (при зредукованому впливі релігійного світогляду) – стало якомога довшим та приємним. Тому в надзвичайному темпі розвивається також медицина.

Відомо, що розвиток капіталістичних виробничих стосунків спричинив розростання міст та підвищив міграцію, що також за принципом зворотнього зв'язку почало стимулювати його розвиток.

На свідомість еліт та усього суспільства безперечно вплинув розвиток мистецтва. Його представники, відчуваючи усе менший натиск зі сторони Церкви, а під усе більшим впливом матеріалістичного світогляду, який проголошували філософи та діячі науки, давали волю своїм талантам в «тілесному» та «безбожному» рококо, щоб пізніше – уже у класицистичній формі – закликати до революційних змін.

Вирішальну роль в радикальному прискоренні розвитку західної цивілізації відіграла звичайно філософія Просвітництва, найважливішими елементами світогляду якої були матеріалізм та механіцизм. Її авторами та популяризаторами були перш за все французькі філософи. Незважаючи на відмінності у поглядах, французьке Просвітництво становить цілісну течію, що за основними філософськими категоріями визначалася:

1) в онтології:

- деїзмом, який зводить роль Бога до «технічного» акту створення, щоб далі перейти

до

- атеїзму у формі механістичного матеріалізму, у якому єдиною формою існування є вічна і необмежена матерія (матеріальний світ) і/або одиничні\окремі «факти», які у ньому відбуваються;

2) в антропології – положеннями, що:

- людина – це більшою або меншою мірою досконалий автомат, діяльність якого зумовлена зовнішніми обставинами,

- людина – це істота, яка знаходиться на найвищому щаблі усієї ієрархії буття (істота з найкраще організованою органічною будовою),

- відмінною рисою людини є її зовнішня будова та розум, а не нематеріальна душа,

- поступ людскості досягається лише завдяки розвитку наук (перш за все емпіричних),

- ціллію діяльності людини повинна стати спрямованість на підвищення рівня свого життя шляхом якнайкращого пізнання та підкорення природи;

3) в епістемології – твердженнями, що:

- не існує правди з одкровення, всяке знання набувається чуттєвим шляхом,

- правда – це теза, що завжди відноситься до якогось матеріального предмету чи явища,

- роль розуму заключається у перетворенні інформації, отриманої за допомогою відчуттів (є реакцією на стимул),

- тому в області пізнання найціннішими повинні бути експериментальні науки, тобто такі, які ставлять аналіз понад узагальнюючим синтезом;

4) в аксіології – положеннями:

- добрим є те, що приносить людині користь,

- враховуючи можливі міжлюдські конфлікти, більшість з них пропагує утилітаризм, тобто погляд, що добрим є те, що приносить щастя як окремій особі, так і всьому суспільству,

• красивим у мистецтві є те, що своєю формою наслідує природу, збагачуючи її водночас додатковою орнаментациєю, яка приносить чуттєве задоволення (рококо), а також красивим є те, що спонукає людину втягнутися в процес творення «нової» людини та цивілізації (неокласицизм);

5) у суспільно-політичній думці твердженням, що єдиним шляхом до покращення рівня життя особи та поступу людства є:

- заміна абсолютної монархії конституційною (навіть за допомогою революції), а ще краще республіканським устроєм,
- відміна феодального ладу та його заміна вільноринковою економікою,
- заміна релігій одкровення, а насамперед християнства в римськокатолицькій версії, культом науки⁴.

Звичайно, немалий вклад у зміну політико-суспільно-економічного устрою XVIII століття внесли таємні масонські організації. Про це свідчить факт, що переважна більшість філософів Просвітництва (наприклад, Вольтер, Гельвецій, Кондорсе) була членами лож, а серед 55 членів американської Конституційної Конвенції аж 50 були масонами⁵.

Підсумовуючи, слід ствердити, що світогляд і модель людини, створена корифеями французького Просвітництва були розвинуті у XIX столітті позитивістами, а їхніми сучасними продовжувачами вважаються сцієнтисти у широкому розумінні цього терміну.

Переклад українською мовою Лени Лещак

4 R. Stefański, Homo illuminatus!? Historiozoficzna antropologia francuskiego Oświecenia, Toruń 2004, s. 12-14.

5 W. T. Still, Nowyporządek świata. Odwieczny plan tajnych stowarzyszeń, Poznań 1995, s.72.